

Országgazdászati tájékozás.

Az élet alapjai, a lélek és kültermészet törvényei, inghatlanok, s megismervén azokat mint biztos talpra építhet rajok az értelem. De az élet maga fejlődés, melly mind untalan érkező új tényezők közbejöttével a lélek és kültermészet alaptörvényein halad, miért is örökké újat mutat az élet, melly az értelem előtt ismeretlen. Tehát az élet körüi forgólódó elmélet és gyakorlat soha nem lehet bevégzett, teljes, úgy hogy a jövő kornak visszaemlékezésnél egyéb tenni valója ne maradna. Sőt az ember ön magát legkésőbb s leghiányosabban tanulja megismerni; azért méltán tette a régi bölcsészet az „ismerd meg magad“-at legvégsőbb czélnek. S az önismerésre idegen tapasztalás sem szolgál annyit, mint kívánni de óhajtani is lehetne. Ha az ember, mint egyed olly nehez megismerésű, mit mondjunk a társas emberről, mit annak legnagyobb teremtményeiről a társadalom és államtól? Kissé csak széttékvén a történelem tág mezein, meg kell vallania mindennek, hogy e

tájon felette kevésre ment még a belátás. Minden kornak, mivel az egyetemes élet valamelyik szakán áll, mint mondani szokták, saját feladása van, mellynek megoldásában izzad, s ha erejét derekasan nem használja, meg sem oldhatja ezt. Csodá-e már, ha mindénik komák emberei azon hittel telnek el, hogy az, mellyen dolgoznak, világfeladat, legfőbb legnagyobb? Csodá-e hogy így az egyoldalúságból nehezen bontakozunk, s a múlt korok feladatait kicsineljük?

Pedig, ámbár az élet mozgás, melly minduntalan érkező új tényezők közbejöttével fejlődik, mégis az nem perczek rakása, vagy kaviesdomb, hanem lánczolat, léteges (organicus) fejlődés. Ebben tehát nemcsak helyet változtató előmenetel, hanem tökélyesedés, vagy igaz jelentésben, haladás is van kifejezve, inelly a múltak kincseivel gazdagszik. Innen kitetszik a történelmi tanulmányok nagy volta; illy tanulmány és készülés nélkül országdolgokról beszélni annyi, mint midőn falu gyermekei a felett vitáznak, hogy a határukon emelkedő domb a világon legmagasabb hegy. Kár volna őket az ellenkezőről meggyőzni, tán csak az igazság érzelmét fojtánók el bennök, minthogy az ő világukban e domb csakugyan legmagasabb hegy. Hanem midőn az illy elfogultak határozni indulnak, veszedelem készül határozgatásaik mellett, mivel ők teremteni, nem a tényeket valódiságuk szerint tanulva rendezni akarnak.

Tényleges, tényleges (positiv) ne gondolt legyen az országász ismerete, csupa tapasztaláson

épüljön meggyőződése, ne .soha eszmén!! Sokat látszik jelenteni e kívánat, miután a társadalom és állam olly igen tényleges valami, hogy rajta minden félszegen kigondolt előbb utóbb széttöretik. Mégis ha a ténylegesen az örökkévalót, a tapasztalás előttit a lélek és kültermészet inghatlan törvényeit nem tudjuk vagy nem akarjuk észrevenni, és méltányolni, úgy tesz csúffá bennünket, mint ki jégzajlaskor darab jégre állva rajta keresztül akar menni a folyón. Így nem a ténylegest tartjuk többé magunk előtt, melly önkénymiktől független tárgyiség, mert levontuk róla azt, melly által igazán ténynyé lett, levontuk a szükséges összefüggést, az inghatlan törvényeket. s kezünkben széthullott törékek maradtak, holt test, mellyből a lélek kiköltözött. De az ellenkező eljárás nem kevésbbé hiú. Ki a társadalom és állam ügyeiben csupán a lélek és kültermészet alaptörvényeire szorítaná vizsgálódásait, s kihagyná belőlök azon tényezőket, mellyek közbejöttével fejlődik az élet mindig egyediesen, tehát egyedül tapasztalás által megismerhetőleg, az csak lehetőségeit az életnek, soha nem azt magát fogná fel, tehát okvetlenül mindig elvétené az életet.

Az országászat mint tudomány két nagy oszlopon áll szukségképen, bölcsészeién, \ s tapasztaláson; az országászat mint tudás a bölcsészet és tapasztalás hű tanulásából gyűl. De az országlat mint cselekvés nem mindig jut azok kezeire, kik arra meg vannak hivatva — erről csak úgy lehet tenni, hogy a közvéleményt lassanként felvilágosítjuk. Majd elenyészik a szer-

te uralkodó bal vélemény, hogy országlatra nem készülni hanem születni kell.

I.

M. Akár az egyedi akár az egyetemes életből kikapott részt megérteni és megbírálni nem lehet, ha azon viszonyaival együtt nem vizsgáljuk, melyek közte s az egész között vannak. Tökéletes tudás csak a teljes egésznek megértéséből származik; s az eltá-
jékozás hegyen történik legjobban, honnan az egész vidéket beláthatni.

Az ember nem születik kész embernek, hanem munkája által a társadalomban rtiég államban lesz azzá. Ez által a milly közönséges olly fontos mert egyedül igaz felírása a kapunak, mellyen az országászat épületébe juthatni. Nagy ez épület, roppant nagy, sok bejárása is van, de mind nem vezet igazán a főhelyre, hol az épület részei találkoznak.

Mély kutatás nem kell annak belátására, hogy a született gyermek csakugyan még nem ember a fogalom igaz értelme szerint, hanem csak lehetőség, melly a miilyen nagy ollyan színeden is. Lehet a gyeemből ember, de minő, miben jeleskedő? az benne kifejezve nincs, mert az még nem egyed, még nincsen sajátása,

Ha tehát még ezen túl lesz emberré a gyermek, fejlődnie kell, még pedig fejlődését magának nagy részint kell eszközlenie. Neveljük ugyan a gyermeket: de minden nevelés mást nem tehet okszerűen, mint

gyamolítani, elősegíteni a fejlődés eszközlését, ha ennél többet akar, nem nevelhanem csinál embert, a csinált ember pedig fpgalombeli ellenmondás. Nem akarnék homályos az az tudományi elvonásokban [abstractio] burkolt lenni: ámbár az igazságot midőn összetességekben (concretségek) s nem számtani alakokban él, csakugyan lehetetlen másként belátni mint az összetességek elvonásaiban. Van-e pedig nagyobb összetesség mint társadalomban meg államban élő ember? lehet-e több szálakból szőtt valami a társadalom és államnál? Az úgy nevezett népszerűség tehát országászati dolgokban könnyen felületesség veszedelmes lehet, ha egyszersmind egyoldalú. — Nem ember a ki nem öncselekvő, az az cselekvésinek szándékát, törvényeit, célját tudatában felfogó; egyedül az ilyen mágaé nem másé, önön (subject) nem dolog; szóval, egyed az ilyen ember. A nevelés józanon nem mást akarhat, mint segíteni, hogy igazán egyeddé lehessen az ember; annál fogva ébreszteni akarja az öncselekvést. De a józan nevelés, a mint nem akar csinálni embert, mit a divat tesz, úgy nem is akar játszani s öncselekvést, vagy is eszességet feltenni ott, hol azt még ébreszteni kell. A melly nevelés soha gyermekben az állatot nem akajja észrevenni s arra szükséggel határozó intézkedések által hatni, az növendékében az embert elő nem szólítja: — hanem helyes szoktatás és divatbeli embercsinálás összecseréltetnek gyakran.

Az öncselekvő ember dolgozik munkálkodik egyedül, nem a hangja, méh stb. mert az ember önmun-

kája által lesz a szó igaz értelmében emberré. Munkája bizonyosan azt akarja kieszközölni, mi rendeltetése. A nélkül, hogy közelebbről meghatároznék, a tökélyesedést kell az ember rendeltetésének állítani: mert ha nem tudnók is célját megmutatni!, melylyet inkább a hitben sejtünk, mint fogalomban kimondhatunk, a tökélycsedés szüksége déli napnál világosabb. Az embernek minden munkája tehát az öntökélyesedést akarhatja csak.

Hogy az ember nem csak lény, hanem lét is, az az külsőségből és belsőségből álló összetes lény, melly valahol és valamikor van, szükségtelen volna említeni is, ha okvetlen nem kellene az ember küllétét bellététől megkülönböztetni, s e két oldalát szemünk előtt tartanunk. Így azután közelebbről tekinthetjük az ember munkáját. Mert ha ez a tökélyesedést céljának teszi, mit akar egyenkint?

Bizonyosan legelőbb a természetet úgy anyjának mint ellenének tanulja megszeretni és félni az ember; ő tehát fenntartatását s biztosítatását keresni kénytelen. A természetet hatalmába ejteni s eszközül használni, vagy legalább ellene magát biztosítani akarja. Minél jobban sikerül az neki, annál kevesbé van alá vetve az esetnek, annál inkább magáé az ember. Azon tömérdek sok munkát, mellyel azt teszi, anyagi munkának nevezzük.

De a természetet csak úgy ejtheti hatalmába, s biztosíthatja magát ellene az ember, ha mind magát, mind a természetet lehető jól ismeri. A történelemből vajmi könnyű megmutatná, hogy valamelly népnél

az emberismeret legtágasb jelentésben, s annak vi-
 rágjai a tudományok és művészetek mívelve voltak,
 ott a természetet is legjobban bírták használni. A
 Nílus iszapjai bizonyosan szintúgy pusztítottak mind
 addig mint nálunk a Tisza kiöntései, míg az emberi
 ész önmagához jutva, tehát magát megismerve, nem
 leste el a természet törvényeit. Országunkbeli nép
 és intézetek, megmaradván a minők, német alföldön
 aurea bullástul és titulus nonus primae-stül a tenger
 alá kerültek volna. Önismeretet és természetisme-
 retet bírnia kell tehát az embernek, ha sikeresen
 anyagilag dolgozni akar. Az önismeretből nem szabad
 kihagyni azt, melly a szépséget ápolja s előállítja,
 sem azt nem, melly velünk az emberi czélt megsejteni:
 mert a szépség iránt érzéketlen lelküiét s
 művészettelen elme nagyot jót népben még
 nem tett; s hol a hit a menynevel nem roko-
 nítja az embert, s vallás önmagába szálló
 tisztává nem teszi, ott a történelem lapjai üre-
 sek. — Nem kicsi munka, melly által, önmagát s a
 természetet tanulja megismerni s a szépnak szobrokat,
 istennek templomokat állít az ember: nevezzük mind
 azt szellemi munkának.

Nem csak lény, hanem lét is az ember, ő tehát
 összetesség, s körülmények között van, mellyek
 örökké, mint a lég, körülveszik. Dolgoznia kell
 anyagilag,- szellemileg: úgy de csak a meglett, az
 ép, a nem akadályozott ember dolgozhatik. Azért
 neveljük a gyermeket gyógyítjuk a beteget, s a
 gátokat elhárítjuk az akadályozott előtt. Az ember-

és természettudományt nem csak közzé akarjuk tenni, hanem megtanultatni is. Az akadályokat nehéz volna előszámlálni, de elhárításukon az éjjeli őr szintűgy dolgozik mint a törvényhozó, s ki a törvényt az előállt történetre alkalmazza. Mellynek célja ilyenféle, azon munkát szabadjon egy szóval közv etítőnek nevezni. — A lehető munkát bizonyosan mind kifejeztük az anyagi, szellemi és közvetítő munka által.

2. Fejlett az ember nem lehet, ha nem bővölkedik a háromféle munkának tetemes eredményeiben. Azonban egy maga nem képes bármi rosziil is azon munkákat elvégezni: ő tehetlenebb s önelégtelenebb minden állatnál» Hanem e gyengeségében rejlik hatalmának magva s a gyámoltalanságából ered uralkodása mindenben. Mert ön elégtelensége miatt más emberekkel megosztja a munkát, minél fogva valamely nagy egésznek részévé ugyan, de egyszersmind általa is benne óriássá lesz. Az emberi összetes létnek titkát fejeztük ki e mondottban, mert a munkaosztásban le van téve boldogsága úgy mint nyomórusága; mert ennél fogva részszé lesz ő, ki szellemi rendeltetésénél fogva tökélyességre van szánva, tehát úgy szólván természeti kénytelen - ségből önelégséges egész akar lenni. Minden országlat, minden társodalmi és állami tudomány megfejten-dő feladata innen származik.

De kell-e valóban illy munkaosztást tennie az embernek? vagy is igazán az-e a társadalom és állam gyökere, mondhatnám létezés elve? Sokan eredeztetik

az államot; nem is volna érdek és tanulság nélkül a a főbb elméleteket összeállítani, s kikeresni, hogy ki mennyiben egyezett az itt előadott állításban: de nem akarhatom azt ez úttal. — Bizonyosan sem a társulási ösztön, sem az egymástóli félelem, sem a tökélyesedés, annál kevesebb hatalom vagy együgyűség nem indokai a Jársodalomnak és államnak; azért ismeretem és belátásom szerint a régikor bölcsészei, Plato és Aristoteles, jobban fogták fel az államot léteget (organismus) gyanánt, mint az újabbak. Igen is azoknál illy kérdés, millyet Roüsse an híres „Contrat social· — jában tesz — (L hőmmé est né libre, et partout il est dans les fers. Tel se eróit maitre des autres, qui ne laisse pás d être plus esclave, qu eux. Comment ce changement s est il fait? Je Γ ignore. Az ember szabadságra született, pedig mindenütt béklyózza van, s ki magát mások urának hiszi is, nem kevesebb szolgál mint ők. Hogyan lett e változás? Nem tudom) — lehetetlen, mivel az emberi természet felfogván kimondja Aristoteles, hogy a ki államban élni nem kénytelen, mivel önelégsége miatt másokkal egyesülni nem tud, az vagy isten vagy állat. Kétségen kívüli az, hogy az embernek emberré feylődnie kell, tagadhatlanul következik a második hogy emberré csak munkája által lehet, melly öncselekvés, ha dolgozra nem alacsonyítjuk le az embert; s úgy foly ki a harmadik bizonyosság is, hogy az ember, miután teljes léteiéhez annyi és olly nagy munka eredményeit szükségli, kénytelen másokkal a munkát megosztani.

Az állat nemi párosával teljes egészet teszen, azért is már nem tökélyesedik, a vad ember is, nng önelégéséges addig vad; mert a munkaelosztás az emberiség fejlődésének föltétele; ez azon vonal, melylyen innen az országultság (civilisatio) túl a természeti állapot; az az vadság van. Mert az által, hogy az emberek a munkaosztást megtették, társadalmat alkottak, mellyben minden egyes mint munkálkodó rész, az egésznek léteges tagja lesz, melly tehát nem csak együttlét, hanem léteges (órganicus) összemunkálkodás. A társadalomban tehát minden egyesnek léte a többiek által közvetítettik; mi már a mindenestüli (absolut) függetlenséget száműzi. Sőt minél fejlettebb a társadalom, annál érezhetőbb azon közvetítés, mert annál parányibb része az egész nagy munkából jut neki, tehát teljes létehez annál sűrűbben szorul másokra. Még egyszer ismétlem: minden országlat, minden társadalmi és állami tudomány feladata innen származik.

De a társadalom, jóllehet a munkaosztás által szólittatik életre, még sem áll egyedül oszlásból, sőt benne az egyesülés a második elv, melly azonban csak az elosztás után működik. Ugyanis kik hasonló részmunkákon dolgoznak, érdekeik biztosítására/ s előmozdítására egyesülnek, s úgy rendet vagy osztályt képeznek. A munkaelosztást és az azon létező egyesülést szemünk előtt tartva, képét rajzolhatjuk a társadalomnak.

3. A körülmények hatalmát minduntalan érzi az ember; belátó fejlettsége a körülményeket felfogni

akarja, hogy szerintökd menjen, ne meuettesék. Leghatalmasb körülmények forrása a természet és munka; azt az által le akarván győzni, ennek hatalmát is kénytelen tapasztalni; ki nehéz dárdát erősen hajít, könnyen földhöz sujtátik. Munkaosztáson keletkezik a társodalom, ez tehát két elemet foglal magában, munkát és embert. Már az elosztott munka bizonyosan részeiben összehatni akar, de néha jól, néha rosziil hat össze, a szerint a mint igazán létegezve van, vagy fejlődése a vakesetre bízott, s im emeből szármáznak azon körülmények, mellyeket a munka eredeztet, s mellyek, mint eddig már tapasztaljuk, sujtóbbak a természet szülte körülményeknél.

A társodalmi tudomány, ha lehet belátás e dologban s vau akarat cselekedni a belátás szerint, előbb a munka létegzését kutatja, hogy törvényeit megtalálja, s ezeket bírván ne hagyja többé menetűi a szegény halandót; azután a dolgozó embert vizsgálja munkaosztás és egyesítés után kelt osztályaiban, hogy a függést, mellybe az a társodalomban szükségképen jut, felismerhesse, meglátván, valljon a függés tartás is-e egyszersmind vagy csak elejtés.

A munka háromféle lévén, anyagi, szellemi és közvetítő, háromféle reude vagy osztálya is van a dolgozóknak, kiket rövidség okáért különös, egyetemi és közvetítő rendeknek akarunk nevezni. Nemcsak a három munkanem van egymásra! hatásban, tehát létegzésben egymással, hanem minden külön munkanemnek tényezői is úgy vannak; s a mi a munkanemekről, az áll a rendeokról is. Legfontosabb

mindenesetre az anyagi munkának, s a különös rendeknek létegzése. De lehet e a munka létegzését elkülönítve a rendekétől felfogni? Mindedig úgy történt, bizonyosan egyoldalúag s a társadalomra nézve ártalmas sikerrel; fog ezentúl is történni, mivel minden dolog teljes megfogására előbb elvontan és tisztán kell azt megérteni, úgy azután életbeli viszonyaiban; ki ezen fáradságot resteli vagy nem szükségelt, annak belátása nem lehet.

Az anyagi munkának s a különös rendek létegzése az országgazdászati tárgya, mit azonban a gazdasági országlattól vagy gazdasági poeticától meg kell különböztetni, mert szükségképen előbb kell tudnunk azon elveket, utakat, szereket mellyek után és szerint az összes anyagi munka fejlődik és szül eredményeket, s a különös rendek vagy osztályok képeződnek, azután lehet csak szó, hogy miután a dolog magában véve vagy tiszta elmélet szerint úgy van, mint van, tehát ez vagy az országban, s mit és hogyan tegyen az állam? — mi a gazdasági országlat feladata.

A szellemi munka más természetű s az összemunkálkodást egészen másképen kívánja és engedi meg mint az anyagi, azért létegzése alig érdemelt eddig figyelmet a társadalomban; az egyetemi rendek vagy tudósok is nem kénytelenek elélhetés miatt munkáik köreit czékek szabályaival meghatározni*). De

*) Nén kell-e meghatározni begránzen, meghatározni bestimmen értelemben használnunk? Igaz a bestimmen begränzen

a belátásra itt is szükséges a tényezőket ismernünk, mellyek szerencsés összehatása szüli a szép látványt, min, bár saját művén, a gondolkodó ember leginkább elbámul és ragadatik. Országának pedig s minden hazafinak jó tudni, hogy a halhatatlanságot a nemzet csak szellemi munkájával érdemli meg; gazdának pedig jó emlékeznie, hogy szellemi munkáinak tetemes eredménye nélkül soha és sehol vagyonnossá nem lett egy ország sem.

A? közvetítő munka és rendek a társadalomból az államba teszik az átmeneteit; ezen munka és rendek a szellemi munkának és az egyetemi rendeknek elhalálózása, mert az állam a leghatalmasabb közvetítő. Papok, tanítók, orvosok, bírók, katonák, országfiak, országlók a közvetítő rendeket, s munkájuk a közvetítő munkát teszik. — Ezek után mi hát a társadalom? Lehetetlen nem állítanunk, hogy az emberi élet alakja, mint azt összetettségében látjuk, a munka, miért is az bélyeg gyanánt lesz a társadalomban? Lehetetlen nem látnunk, hogy a munka, mint az emberi élet alakja s kifejtője, szabad választástól függ, — jóllehet az egyedek tápláló lége, a körülmények, gyakran megteszik a választást — mert a kényszerített munka nem volna többé fejlesztési eszköz, hanem cél, s így az ember a munkáért, nem pedig a munka az emberért volna, mint a várnai (kasztai) rendszerben. De azt is kell látni, hogy a is, de különbözőleg: meghatároz vánvalamit, azt másoktól tulajdonainak el szám láí ás ával, meghatárolván pedig külsőképen választom el.

Korlátolni egészen más.

kényszerített osztályozást, a várnákat, létezés pótolja szükségképen, mivel a nélkül sok dolgozó ember volna, kinek nem jut helye, kinek élete tehát közvetítés, nélkül maradna. Ennél fogva a társadalom az összes munkát megosztott s munkarészekéi! egyesülő emberek azon létezte, hogy az egyes mint rész, az egész láncolat^ban szükséges szem s ez által fejlődő élete biztosítva legyen.

De ezen láncolat, melyet társadalomnak nevezünk, határtalan-e, vagy egység? Nö-e, mint tószínén a gyűrűző habléjtések a partig terjednek, az emberiség utolsó széléig, hogy végre az összes, legalább országúit emberiség, egy nagy munkalétezetet tegyen? — Az anyagban nincs belség, s a munka mint ellőállítás, végeden közvetítés által ösztönöztetek, hogy a társadaloml elvében határoeltságot nem találunk. De az élet mint hatás csak egység lehet; neki belsége van. Ha a világegyetem csupa testekből áll, s azokat valami gondolat mint belség nem mozgatja, rakás nem világ az.

Mellyről tudhatunk, azon egység háromféle, egyedi-, egyetemi-, éberiségi egység, vagy is: ember, nemzet, emberiség. Hogy belségek van, azért egységek. De a belség a külségben, a szellem az anyagban, a lélek a testben lobogtatják az életet, s az élet ez elve szent titok. Valamint az ókor megihlett látnoka, midőn a mindenhatót fölemeltetett székben ülni látá, s körülötte serafim angyalok állanak vala, megrémült mivelhogy ő a megfer-

tóztetett ajakit a királyt a seregek urát látá:-úgy fogja el szent borzalom azt, ki az emberiség történeteiben a világ szellemének működését látja, mivel-hogy a világ szelleme az istenség lehellete, melly minden fogalmat felülmúl. De kik a világ szellemét körülálló serafim-angyalok? A nemzetek, mert azokban jelenti magát az istenség lehellete, azokban testesül a világ szelleme; azért nem is születnek mint egyes emberek, hanem teremtettek mint Adám a töt-x ténelem előtti nagy napon. A társadalmi egység igazán az egész országuít emberiség, s olly széles fogalom, hogy az egyedi élet, mint határoltság, benne elvész; mert a világ szelleme nem az egyes fejlődő élet, hanem az élések tengere és forrása. Innen a nemzet azon egység, melly létegesít, a társadalom tehát az emberi fejlődésnek nem utolsó és egyetlen alakja.

4. A társadalmi lánczolatban az egyes ember elveszti függetlenségét, mert ő részsze lesz. Még is külségét akarván kifejteni, a belség vagy szellem által teheti csak azt: így ellenkezésben van magával. Az ember tehát nem lehet a társadalomban minde-nestüli (absolut) rész, mint köpüben a méh, hanem egyszernáind egész is vagy egyed. Látható, hogy külsége által rész, belséje által egyed, az az egész. Innen a társadalom, mellyben határolt egység nincs, őt ki nem elégítheti. Hol találhat pedig az ember tárgyilagos egészet, melly a társadalomban eredt magávali ellenkezését megszüntesse? Az államban. A melly egészet szellemében hordoz, azt külsőleg

az államban testesíti. Az ennél fogva szinte külség ugyan, hanem a nemzeti szellem, melly az egyedeket mint forrás és tenger összeköti, neki belséget, tehát egyedséget ad. Így az állam lesz utolsó létegesített alakja az emberi fejlődésnek.

De nemcsak ezen belső szükségesség — ámbár ez a lényeges — hanem külső kívántatóságok szerint is kénytelen államot alkotni az ember. Ugyan is a társadalom teljes oszaltság s csak részinti egyesülés, melly külön érdeket hajhászván, az oszaltságot még neveli. Az egyes szintűgy mint az egész osztály vagy rend legközelebb maga hasznát nézván, netaláni előnyeit nem mindjárt kész mások kedvéért feláldozni, mit soha sem is tenne, ha belső szükségességnél fogva nem tekintené az egészet, az államot. Mindenik osztály előmozdítván érdekeit, a többi osztályoktól mind messzibbre esik; a részinti egyesülés valóban még neveli az oszaltságot. Érdekek harcza foly így a társadalom kebelében, nincs ott kiengesztelő békeszerző. De midőn a külön érdekek egyoldaliilag fejleni akarnak, tehetlenek egyszersmind, s a természet és körülményekből támadt akadályokon nem győzhetnek. Végre a munka lévén a társadalomnak elve, abban nincs megnyugvás, mert a munka eszköz nem czél. Hogy tehát az elvált érdekeket összearányozza s a fejlődést megnyugvásra vigye; hogy a támadt akadályokat legyőzhesse, s a harcot üdvös versenynyé változtassa, egyediségéből kiemelkedik az ember s államot alkot, melly élő egyetemiség.

A társadalom és állam nem térileg hanem hatá-

lyilag (dynamic) különböznek egymástól, Amaz tartalma ennek, azért ez alakítja amazt s adja neki a szükséges egyedséget. Ugyanazon emberek, kik a társadalomban munkájuk által magoknak küllélt szereznek, s külön érdekeik által egymástól eltasztatnak, teszik az államot is, mellyben a legfőbb teljességet elérik. Társadalomban egyedisége, államban egyetemisége él az embernek. De a társadalom mint tartalom örökké mozog, fejlődik, mivel az egyediség nem megállapodottság; az állam/ mint egyetemiség, forma vagy alak, mellyben állapotottnak kell lennie. Innen már foly az államnak élete s korlátja, mellynél fogva a társadalomban kifortt eszmék után indul cselekvésiben, nem parancsolva, hanem eltanulva. Példa világosítsa. Az anyagi munka - elosztás, inelly a természet különféleségei által is lett, az anyagi forgalmat, Valamint az eszmék többféle alakúiban történt fejlődése a szellemi forgalmat szülte; mindenikben forgalmi eszköz van, amott a pénz*), itt az más. Mint eszköz a pénz bizonyos természet parancsolta viszonyban van a forgatandó javakhoz, s az értékekhez, mellyeket képvisel. Épen nincs hatalmában az államnak önkényt rendelni, hogy egy márka ezüst annyi vagy annyi jószágot képviseljen,

*) A pénzdarábot (moneta) érem szóval kezdik kifejezni. Nemde az m végzetei szók elvont és inkább egyetemes jelentést bírnak? s nem volna-e jobb az érem szót Geld gyanánt használni, mi valóságos nyereség a fogalomra nézve, a pénzt pedig melly úgy is a pens a szóból (fizetési darab) lett, münze-nek megtartani? Jeles Luczenbacherünk maradna pénz-ör, míg az országgazdászok az érem-ről törnék fejeiket.

hacsak Utópiá szigetébe nem állítjuk azt. A természetes viszonyt, melyben a pénz van, el kell tehát a társadalmi fejlődéstől tanulnia, s így az ott alakultat tárgyilagos szükséggé, az az törvénynyé tenni, mely azonban nem maradhat változatlanul, mert a társadalmi fejlődés meg nem állapodik. Az írás és nyomtatással, közte és a pénz közötti minden különbsége mellett is, sokban szintűgy van az állam. Nem csak a jegyek alakját számát nem határozhatja meg — Sinaországban *) , mint valahol olvastam, a mennyei uralkodó azt is teszi — hanem az Írandó könyvek minőségét, sokaságát vagy épen az egyesek által szerzendő tudományt sem szabhatja meg. Így a birtok, mint az emberi munka által szerzett kuliét, szükségképen valami viszonyban tűnik elő, mely a birtok természetétől — mint ingó vagy ingatlan — s a társadalom fejlettségétől függ. Ezen viszonyt, ha egyoldalúlag, az az a társadalomban kiforrt eszmék által nem okulva rendezi az állam, nem békét szerzett az érdekek harczában sőt azt még inkább nieggyujtotta. De a társadalmi rendek történeteire vetett pillantat legtöbbet tanít.

Eddig nagyban a társadalmi osztályok vagy ren-

*) Verba valent sicuti nuini: de ha ezek helyes viszonyát a képviselt értékhez szorgalommal kell meghatározgatni, a szavakat is bírálgatni kell. A német China szót Írjuk és magyarosan Khina, holott az angolok, francziák sziszegő hanggal ejtik, mint a latinók (regnum Sinense) és arabok is. Kövessük hát azt az ejtést, s írjuk cs4n vagy Sín országnak. A me se el helyett kezdik a német Moschét írni roszúl; Mecset szó egyenesen a török hang után készült, ki tehát nem akar török egyházat, akarjon, me esetet.

dek háromféle elv szerint alakultak, minek történelmi kimerítő előadása bizonyosan nem kevés tanulságot szolgáltatna a társadalmi és állami tudománynak.

Az első elv az, mellyből a várnai rendszer fejlődött. Itt a munkaosztást/ s az életválasztást nem szabadság eszközölte, hanem az emberen kívül álló szükségesség (nálunk az eset pótolja nem egyszer a választást). E rendszerben az ember rabja volt munkájának, ő nem mint ember birt méltósággal, hanem mint osztálybeli, mert egyedisége és egyetemisége kötve volt osztályában. Az első öreg állatokban, mellyek hosszú éltuek valónak, jegesedett meg azon rendszer.

A második elvből a testületi rendszer lett, ifjabb testvére a várnai rendszernek, s hogy ezt szigorban állandóságban el nem érte, tán egyedül a keresztény papok nőtlensége okozta. Mert bizony a középkori nemesség itt ott a várnára emelkedett; ha a papok családokat alkotnak, a második várna bennük és áltatok készült volna. Így pedig az ingatlan birtok nem volt képes az ingót, is bizonyos osztályokhoz kötni s . a munkát parancsolólag kiosztani: sok az ingó birtok a papi renddel együtt alkotta a testületi rendszert. Ebben többnyire szabadon választ magának életet az ember s lép testületbe, melly tehát az egyediséget be nem nyűgözi, de az egyetemiséget csakugyan kifejezi. Az ember ér már mint ember — hisz Jézus tana nem tápláltatott várnákat — de az állam ellenében csak mint nemes, pap vagy városi lakos ér.

A harmadik elvből a társulatok keletkeznek mellyekben az embernek sem egyedisége sem egyetemisége nincs foglalva, mert társulatban nem egész kuliétét, hanem csak különös érdekét akarja biztosítani, nem is jut méltósághoz becsültetéshez mint társulati tag, hanem mint ember. — Nemde mind a három rendszer a társodalmi fejlődés eredménye, s mint ilyen az államnak tartalma, mellyet késznek elfogad nem munka készít? — Hanem ezeket csak érintenem nem előadnom van hely.

5) Aristoteles mondja, hogy a megélhetés az állam keletkezési oka, a szépelet annak ez élj a. Mert testi alanyon (substratum) fejtik a szellem; szárból bimbózik ki az illatos virág. Azért a kertész a tőkének gyökereit öntözi, s annak földét javítgatja, de a virágra nézve nem kell mást tennie, mint a napsugarat tőle el nem fogni s a bimbót nem bántani. — Az anyagi munka létegzése a társodalomban is a legfontosabb, s a belőle származó rendek legszámósabbak. Azért ha jól vannak a különös rendek, mintegy magoktól készülnek az egyetemi és közvetítő osztályok. Az egyetemit ágy is a szellemi munka keletkezteti, melly magát semmi külső rendszabályok közé nem adja, azért is nagyon válogatja embereit. A közvetítő osztályra pedig az államnak legtöbb befolyása van, tehát mintegy kezében tartja. De az anyagi munkában részesülők száma minden társodalomban több milliókra terjed: ha itt a munka általában nem sikerül, vagy rász létegzése miatt sokaknak nem fizet, ar baj iszonyú, a társodalom beteg, s az állam tehetetlen.

Akár a közvetítő, akár az egyetemi osztályt vésztük, annak viszonyait mindig csak a többi két osztályhoz kell tekinteni, mert magában több alosztályokra szedni akár melyiket nem szükséges. De a különös osztály oly számos s oly különféle, hogy benne alosztályokat tenni és a közöttük levő viszonyokat felfogni, okvetlen szükséges. — A különös osztály alrendéi a természető, átalakító és közlő osztályok, vagy is földmivelők avagy mezei gazdák legszélesb jelentésben, kézmivesek és gyáriparosok s kereskedők. Méltán beszéltünk hát különös osztályokról.

Az anyagi munkának létegzése s az ebből támadó rendek vagy osztályokról! elmélet országgazdászatnak neveztetik. Ha e tudomány megfelel feladatának s a társodalmi fejlődésnek elveit igazán mint megannyi szálaít a létegzetnek az országlat kezébe adhatja, ez nem fog többé setéiben tapogatózni, — feltéve, hogy az országlat nem különségek vagy pártok után indul, hanem valóban az egyetemi ségnek létege (orgánuma). Intézkékési teszik azután a gazdasági országlatot (Wirtschaftspolitik). Országgazdászat tehát más mint gazdasági országlat, ha igaz, hogy a jogtan más mint törvényszéknek szóló utasítás.

II.

4) Országgazdászati tájékozás ügyességet és tudományt igényel, melly nincs birtokban; s ha dézsavizén nem lehetne a vizek tulajdonait megmutatni, nem volnék tájékozó valamint így sem akarok kalauz

lenni. — Ha valamiben, itt bajos a történeteket az elmélettől elválasztani; bízvást menjen hát együtt a kettő. Úgyis megszűnt, már a balvélemény, hogy a bölcsészet különválík a történetektől, s hogy a tudomány egyéb volna, mint az összetes élet. Nincs valóság, hol nincs gondolat.

Nem olvashattam soha Mózes első könyvének felséges elejét, vagy Lykurgusról, Mózesről, Egyiptusról azon sejtés nélkül, liogy mind ezek nagyon régi országultságra mutatnak. Mennyi tapasztaláson ment volt keresztül a társadalo, hogy a Lykurgus éfc Mozesféle intézetek szüksége beláttaték! Mégis a történelem, a mint bírjuk, semmit sem mond, arról, s mi azt hiszszük, miszerint a társadalmi és állami tudomány csak tegnapelőtt!, mintha előbb sem társo-dalom sem állam nem volt volna. Igaz mindenesetre, Európában új az élet, s minthogy másról keveset vagy semmitsem tudunk, enne^ jelenségei meglepik az úgy nevezett európaúntakat. Mert az európai államok a római birodalom és egyház gondolatain éjszaki néptörzsek elemeiből épültek, azokban pedig a munkát, mint fejlesztőt nem fogják fel, azért a középkor nem is érezte a társodalom létét, s annyira nem bírta becsülni a munkát, hogy az ajándékozni nem akarót elkárhoztatta; mert mi egyéb a kamat törvénytelensége, mint kényszerített ajándék. A nemesek, papok magok tőkéjétől, a földbirtokról, szívesen szedték a feudum szótáiraiban elősorolt szolgáltatokat: de az ingó tőkétől szolgáltatot kívánni istentelenség volt; nálunk is, még 1608-ban szülemlett a

22. cikkely. Az egész középkorban le egész újabb időkig az ingatlan birtok volt az állam fő tényezője, minden rendezései csak azt illették; a munka maga, mint milliók természetadta öröksége, vagy félszegen vagy nem is tekintetett. Csak midőn az állam be nem érhetvén többé a védelemmel, melyet a földbirtokosok tehetének, sem általában benne minden teendőit nem láthatván, amazt elváltoztatni s ezekre alattvalóitól adót szedni kénytelenéit, akkor kezdi a munkát becsülni, mellynek gyümölcsét aratni kívánta, s a társadalmat elismerni, melyet addig nem látott. Fájdalom, hogy az inség tud csak tanítani, s hogy az állam a végről nem előlről tanúi.

Hűbéres ország, mint a melly létét ingatlan birtokra építi egyedül nem is becsülheti a munkát. Ez a személylyel jár s eredménye a személynek járuléka: ellenben hűbéres országban a személy inkább függeléke a földbirtoknak, igazán is ennek jogai vák tozhatlanok, midőn birtokosai változnak. A hűbérségi szellem azért te&pedő nyugalmat szül a birtokos lelkében, ki az államot nem tekintvén önösségének hódol mert más törvényt nem akar elismerni. A függetlenség mellett harezol, míg önössége a fejedelmi hatalom korlátozásait rettegi; majd ismét önösségből szolgálni kész, s ha árnyékát megtarthatja a személyét környékező fénynek az ország minden önállását szívesen feláldozza. Ipar és szorgalom szintannyit szenvedtek mindig a hűbérségi szellemtől, mint a valódi szabadság. Az önös függetlenség dombokra és hegyekre rakta fel fészkeit, — ragadozó madarak nem

lakhatnak együtt; az önös szolgálás városokba siet a divatnak és fénynek udvarolni. A munka nem elszigetelés, hanem összevonás által bír hatni; az ipar mindig városokban nem fényesgett, hanem porzott.

De mihelyt az állani a kezmuvektől adóra szorult, a munka azonnal védelmet kívánt. Az 1105-dik évi törvénynek 5. cikkelye nálunk is bizonyoságot tesz róla. Rendeli, hogy idegen kalmár vásár idején is csak nagyobb mennyiségben árulhasson posztót, rófszámra vagy 6 végnél kevesebbet eladni tiltatott. Ugyan ezen törvény H. cikkelye a belforgalmat felszabadítja, midőn Buda városától a belföldiekre nézve az áru megállítása jogát elveszi, de a külföldi kereskedőkre nézve meghagyja. Világosabb ezeknél IV. Eduard angol király törvénye 4 413-ban, mellynek bevezetését List Fridrik közli munkájában. „Londonban s ezen ország és Wales más városaiban helységekben és faluiban lakó kézműves férfiak és nők szánakozást gerjesztőleg megbizonyíták és panasziák, hogy mindnyájan mennyire elszegényedtek bántatnak és sértetnek világi gyarapodásukban s élelmükben azon nagy sokaságú különféle portékák s kereskedési csikkek által, mellyek noha az ő mesterségükhöz s foglalatosságukhoz tartoznának, mégis idegen kezek által csinálva s eladásra elkészítve hozatnak be ezen országba és Walesbe.“ (lásd: „politikai gazdálkodás nemzeti rendszere, illa Dr. List Fridrik, fordította Sárváry Antal. Kőszegen 4843.“)

2) A kérdés: mint juthat legtöbb pénzhez az állam? elvégre válaszul egy más kérdést támasztott:

mint juthatnak a lakosok olyan állapotba, hogy lehető sokat adózhassanak? S az országgazdászati tudományt ezen kérdések költötték fel. Tudtomra Xenophon irata „A jövedelmekről” legrégebb megmaradt emléke azon kérdésnek, hogymint juthat legtöbb pénzhez az állam. Mai időben vezércikk vagy emlékiratka képében bocsátana közre a szerző. Át athenei országász Colbert sokban találkoznak. Mindig azt gondolom, úgy kezdi Xenophon, hogy minők az ország-lók, olyan az országias is (milyen a minister olyan a politika). Az athenei országias a nép szegénysége miatt kénytelen a szövetségeseken igazságtalankodni, vizsgálja tehát író, hogyan lehetne a szegénységen segíteni s ez által az igazságtalankodási gyanúból kitisztítani az országlást? Keresi a végett a jövedelem forrásait. Találja ezeket az atticai föld természetes előnyeiben, minél fogva gyümölcsökben bővelkedvén nemcsak évenkénti termései hanem Öröklők is vannak, mint nagyon keresett márvány, ezüstbánya stb; fekvése is alkalmas, mert Attica nemcsak jó éghajlatban a tenger partján hanem a hellenség közepében is van. Találja ezeket olyanban is, melly az emberektől függ, s vagy előlegező költséget kivan vagy nem.

Előlegező költség nélkül szaporodhatok az állam jövedelme s a magánosok jóléte, ha a) a zsellérek iránt helyesen intézkedik Athene. Ezek magok élősködnek s mégis sokat fizetnek (Egy egy zsellér 12 drachmát mintegy 12 ezüsthuzsast adózott. Volt pedig mindenféle országból és népből számos zsellér

Athénében). Vegyük le rólok, úgy mond Xenophon, mi az államnak mitsem használnak s őket mégis becstelenti. Azonkívül fel kell a katonáskodási tehertől szabadítani: evvel nemcsak nekik kedvezünk, hanem a várost is ékesítjük, mert inkább magokban mint idegenekben bíznak az athéniak. Mint árvahivatalt úgy állítsunk zsellérvivatalt is, s jutalmazzuk azon tisztviselőt, ki megyéjében legtöbb és barátságosabb zselléretet mutathat. — b) Ha a kereskedés iránt helyesen intézkedik a város. Athene a kereskedésre legalkalmasabb, kényelmes menhelyt nyújthatva a hajóknak. Ezenkívül másutt a kereskedők árúkkal kénytelenek cserébe rakodni, núvel ott nem jó pénzt használnak: de nálunk, ha tetszik, árúkkal is rakodhatnak, pénzt is fogadhatnak el, mellyet mindig nyereséggel adhatnak el. Tehát ismét hivatalt javasol, melly a kereskedésből támadt peres kérdéseket leggyorsabban elintézza. A külföldi kereskedőket pedig tisztelni kell, így nem csak a nyereség, hanem a jó bánás is ide vonandja s minél nagyobb lesz a forgalom, annál nagyobb a várni jövedelem. Ennek nagyobbítására nem költeni, hanem csak emberszerető törvényeket szabni s jó intézeteket felállítani kell.

Más jövedelmek szaporítására előleges költség szükséges. — c) Az állam felügyelése alatt bérbé adandó hajókat kellene összeállt részvényeseknek építeni, azután egyéb épületeket, mint vendégfogadókat, árudákat (Waarenlager) az idegen kereskedők számára. Hiszi Xenophon, hogy sok részvényes találkozandik,

mert a beadott tőke a városnál leven megbiztosabb helyen és leghosszabb ideig kamatozhat; sőt még ösztönözni is lehetne a részvételre az által, hogy a részvényesek, mint az állam jóltevői örök emlékezetre felíratnának, mért úgy reményű, hogy idegenek, sőt királyok is be fog-nának állani. Az pedig, mint akarja elosztani a nyereséget a részvényesek közé, igazán olyan gondolat, mellyre a körülmények nálunk is kényszerí-tenek már.

b) Most előadja, mire leginkább ezélt Xenophou, hogy mint lehetne az államnak az ezustbányákból jö-vedelmet húznia: (Athene a bányaművelőktől haszon-nyegedét vette a tiszta vagy összes jövedelemnek-e, nem tudom.) Régóta műveltetnek nálunk az ezüstbányák, úgy szól Xenophon, s az ezüstérczes hely nem fogy. Midőn benne legtöbb, munkás volt is, soha senki munka nélkül nem hevert, mert a munka mindig jobb vala a munkásoknál. Mivel, mint nekem látszik, mikor kevesen dolgoztatnak, kevés nyereség is van, ha töb-ben dolgoztatnak, a nyereség is sokszoroztatok. Csak ez egy vállalatban, mennyire én tudom, senki nem irigy á versenyzőre. A mezei gazda tudja, mennyi marha és munkás kell a földhöz képest, minnél többet ha beruház, a kárt kiszámíthatná: de az ezüst munkában soha nincs bőség a munkásokban. Ha sok rézműves dolgozik, jóllehet becsesek a rézművek, a mívésesek még is tenkre jutnak, s a vasmívésesek hasonlóap: úgy ha sok gabona vagy bor terem, jóllehet becses a termés, még sem hajt jövedelmet a mezei gazda-

ság, hogy sokan vele felhagyva kereskedéshez, szatócsághoz és pénzüzérkedéshez fordulnak. De minél több ezüst találta tik, annál többen adják magokat e munkára. Bútort mihelyt valaki ellátta vele házáat, többet nem szerez hozzá; ezüstöt még nem bírt annyit senki, hogy hozzá nem akart volna többé szerezni. Ha valaki mondaná, hogy az arany nem kevesebbé hasznos az ezüsthöz, nem ellenzem, de azt is tudom, hogy ha sok arany van, ez olcsóbb lesz, az ezüstöt pedig eldrágítja. -Bízvást lehet tehát az ezüst bányákat mivehii, nem kell attól tartani, hogy a sok ezüst megokszúl. Azért a város nem is csökkentené a magánosok keresetét, ha ő is rabszolgákat összevásárolván bérbe adná az ezüsthányákba, s tőlök jövedelmet húzna. Nem tart attól, hogy a munkások szaporodtával alább szállna a bérlet, mert a vállalkozók is fognának szaporodni, mivel sok honfi és idegen van, ki testével nem akar s nem is fog dolgozni, tudományával pedig szívesen használ.

Iratkájának végén Xenophon követeli, hogy Athene a békét fentartsa, hivatalt állítván fel, melly a békét egész Görögországban őrizze. E hivatal felállításával a várost ollyanná teendi, hogy szívesebben és számosabban fognak id együlni az emberek. — Újat Xenophontól nem tanulhatunk, de azt még is lehet látnunk hogy sok már nem új mit újnak tartunk; észre venni pedig nem árt hogy a pénz kiviteléről helyesebb nézetei vannak mint sok új országásznak s ha a nemes fémnek (Metall) kelletinél többet tulajdonít, hogy abban vele sokan egyetértenek. Aristoteles e

tekintetben eltalálta az igazat, sőt legnagyobb figyelemre méltó az is, mit a mezeti gazdaság elsőségéről a kereskedés felett mond, ha különösen erkölcsi, azaz a jellemet határozó szempontból nézzük. Untatok-e ha híven visszaadom Aristoteles szavait politikáianak első könyvéből? De tapasztalásunk ez által csak gyarapszik ha kitűnő elmék észrevételeit tanuljuk. „A cserélés a természeti elégség híjait pótolja; de midőn a szükségesek behozatala s a fölősek kivitele nehezebbé vált, a pénz használata keletkezik, mert nem minden jószág könnyen szállítható. Tudniillik a cserélésben ollyasmit határoztak adni és elfogadni, mi hasznos és könnyen kezelhető mint vas ezüst stb. Azt eleinte nagyság és súly szerint adták egyszerűen: majdan pedig a mérés bajait meg akarván kímélni, reá jegyet vertek, melly a mennyiséget kifejezte. Meglevén így a pénz a szükséges cserélésből a vagyonszerzés más neme támadt, a kereskedés, melly előbb szinte csak egyszerű vala, de tapasztalás után művészebbé lévén azt kezdte már nézni, honnan s mint ered a legnagyobb nyereség. Innen úgy látszik a kereskedés leginkább a pénz körüi forog, s hogy feladata belátni, honnan jó a pénz sokasága: miért is az a vagyonság és pénz szerzője gyanánt tekintetik, mert többnyire a pénz magában hiú, csak mindnyájoknak törvénye, természet szerint pedig semmi; hisz a pénzes gyakran a szükséges élelemben, szűkölködhettek is. Más tehát a természet szerinti vagyon és vagyonszerzés, melly is a gazdaság. A pénz a cserélés eszköze és célja, s

a pénzbeli gazdagság, mélyét a kereskedés szerez, határtalan. Mert valamint a gyógyászat az egészséget végnélkül czélozza, s minden művészet határtalan céljára nézve, csak feléje törekedhetvén mindig (a nélkül hogy valaki elérné) de abban, mi a célra vezet, nem határtalan: úgy a kereskedésnek sincs határa, mert célja a pénz. Ez tehát természetes vagyon nem lehet. Nemde physiocratát gondolunk hallani? Nemde Xenophon az országász és vezér mercantilista?

3. Míg új Európában a királyi hatalom a földesurakkal az elsőség felett küzdött, addig szabad közösségek támadának, mellyek magokat kiváltságokkal biztosíték, jó igazgatást állítanak fel, s minthogy nem fekvő birtok által lehetek hatalmasok, szorgalom és műiparban keresték a védő paizst. Mellyeket a fekvés, úgy mint a tenger közelléte vagy egyéb körülmények segítettek, azok fejlett szorgalom után nagy tehetséghez jutának, s egész országokat felülmúltak. De ezeket is a szükség ösztönzé s belátó országlók előmozdíták az országos vagyonosságot. Kivált Sully és Colbert lettek példaadók. Sully IV. Henrik alatt 1598—1640 a francia országgazdálkodást kezelvén, a financiákat rendbehozni igyekezett, s azon meggyőződésben lévén, hogy az ország vagyoneosság fő kútfeje a földmivelés, azt sok teher alól felmenté, s a gabnakereskedés szabadságával is előmozdító. De Sully kora más irányba fordult; a portugálok a keletindiai kereskedés, a spanyolok az amerikai ezüstbányákból eddig nem látott kincseket

gyűjtőnek, s midőn a hollandiak a portugálokat ki szoríták s az anyolok Erzsébet és Cromwell alatt szinte a tengeri kereskedésben osztozni kezdőnek, a két nemzet is meggazdagodott. Mi csoda, hogy minden kormány a külkereskedésre fordítá gondjait, s hogy mindenki aranyat ezüstöt talált legkívánatosabb jószágának, mellyel legbiztosabban lehet meggazdagodni?

S Colbert, ki 1661 finanszországgló (Contrôleur général des finances) lett, intézkedéseit ez elhatalmozott meggyőződés szerint irányozta. A kereskedést és gyárászatot elősegítő; jutalmak által beédesgete ügyes művészeket, selyem-és posztó, szőnyeg-és harisnyaszövő, tükörkészítő s egyéb gyárak emelkedének; kiváltságok által kereskedelmi társaságok keletkeztek; egy hajóhad védelmezte a kalmárhajókat, s így a műipart és kereskedést előmozdítván, az állam jövedelmeit szaporította: de a földmivelést a műipar kedvéért nyomta.

Az elmélet hasonló a tőkéhez. Előző munka nélkül nincs tőke, de ha munka sikere által meggyűlt, a munkát hihetlenu előmozdítja: így előző tapasztalás nélkül nincs tudomány, elmélet, de ha egyszer van, a tapasztalás szemévé lesz, melly nélkül az mindig vakoskodnék. Hogy társadalmi és állami sőt általában emberi cselekvés által irányoztató ügyekben a megelőzőtt tapasztalásból nem bír olly bizonyossággal a leendő fejlődésre az elmélet, mint a mértan a kör vágányából az egész körre, következtetni, azt a tárgy minősége okozza. — Az országgazdászati elmélet és az országglók intézkedései a két példa

valamelyikét követték, s Sully és Colbert után két rendszer támadt, a földművelői és műipari rendszer, melyek majdan oda fejlődtek ki, hogy szabad szorgalmi vagy államilag irányzott rendszerekké változtak, mely változás természetesen a tapasztalás és elmélet gyarapodása nélkül nem történt. Ha, mint közönségesen felveszik, az ismereteshárom rendszert s a jelenben folyó vitát megláttuk, világossá lesz, hogy valóban az országgazdászati csak két rendszert ismer, a szabad szorgalmi, és az államilag irányzott rendszert.

4. Mintegy dogmává lett már a tudományban, hogy az országgazdászati három rendszere fejlődött ki eddig: a kereskedelmi, földművelői és a műipari rendszer. Melyek föltételei mindenkinek? Követvén a rendet legelőbb a kereskedelmi rendszert (Mercantil - System) adjuk elő.

I. Hogy a vagyonosság ezüstben aranyban áll közönséges vélemény, mely onnam keletkezik, mivel a pénz a kereskedés eszköze és az értékek mérője. Kinek pénze van, az minden szükségét kielégítheti. Mondják, hogy egyéb ingó jószág bizonytalan becsű, mert ország, mely az ilyenben most bővelkedik, más évben minden kivétel nélkül pusztá romlás által nagy szükébe eshetik annak: ellenben a pénz állandó barát, mely jóllehet kézzől kézre jár, mégis benn tartathatók az országban s nem emésztetik el egy könnyen. Még mondják, elkülönített országban mindegy volna, valljon sok vagy kevés fémpénze van-e. Ha kevese van, a pénz bizonyos

mennyisége sok jószágot ér; ha sokja van, ugyanazon mennyiség nem annyi jószággal ér fel, hanem mind egyszer mind másszor az ország vagyonszáma nem változott. De mivelhogy egy ország a másikkal közlekedik, már nem mindegy sok vagy kevés pénze van-e. Tehát a kereskedelmi rendszer alapgondolata, hogy valamint az egyes ember pénz által gazdagszik meg, úgy egész ország is a pénz szaporításával neveli jóllétét. Melly ország nem szaporíthatja fém pénzét bányákból, az egyedül külkereskedés által szívárogthatja be külföldről, mi azonban csak úgy történik, ha belföldön előállított sok készítmény! külföldre kiviszen, onnanpedig lehetővé teszi behoz, minthogy a szerint a külföld kész pénzben fogja megfizetni azt, a mivel a kivitel a behozatalt felülmúlja. Miből a kereskedelmi mérleg készül, a kivitel és behozatal feljegyzése nagy szorgalommal történik, mert általa az ország évenkénti gyarapodását kitüntetik, kedvezőnek mondván a mérleget ha sokkal felülmúlta a kivitel a behozatalt. A mérlegnek egy példáját az ágosta Alig. Zeitung 1844 évi 4 44 számából írom ki, melly az Austriai Birodalomból vétezt. Ez az austriai birodalom kereskedésének állapotát 1844 b. Így mutatja be:

„A behozatal összege volt . . . 400,732,000 f. e. p.

A kivitel összege..... 44)6,646.473_____

Tehát a kivitel felülmúlta a behozatalt 5,94 4,4 68 forinttal.

Ehhez járúl még93,570 font ezüstnek
4,379,067 forintért

és 844 font aranynak . . . 600,004 „ bevitele w

melly összesen 4,980,004 forintot teszen.

Ezt is nyereségnek tartván (mintha bizony ajándékba kaptuk volna a külföldtől ezen ezüst és arany mennyiségét!) felkiált a tudósító: Demnach 10,894; 172 ft. Ueberschuss, oder etwas mehr als 10 Procent des ganzen Umsatzes, die höchste Ziffer zu Gunsten der Monarchie, welche in der letzten 10 jährigen Periode vorkommt/·

Hogy kedvező lehessen a kereskedelmi mérleg a hazára nézve, a rendszer, mellyről szólunk, a gyárászat minden [ágát életbe hozni s előmozdítani következő utakon törekszik.

1. Tiltalom vagy legalább terhes vámlat által idegen gyártmányok behozatalát s honi nyers termények kivitelét akadályozza, ez utóbbit különösen azért, hogy a külföld a nyers terményekből készült czikkeket legyen kénytelen vásárlani s hogy a belföldi műiparosok a nyers terményeket és az éllemléte olcsón kaphassák.

2. Ellenben a gyártmányok kivitelét s a nyers termények behozatalát szabadon engedi, sőt jutalmazással ösztönözi.

3. Ezüstnek aranyak kivitelét szorosan tiltja.

4. Új iparágakat segedelmezés vagy jutalmak által honnosít.

5. A kivitel előmozdítására idegen országokkal kedvező kereskedelmi szerződéseket köt; valamint a külkereskedés bajosabb ágaiban áttörésre kiváltságos kereskedelmi társaságokat, alkot.

6. Más földrészen gyarmatokat telepít, hogy a honi műiparnak vásárt nyisson s az úgy nevezett gyarmati árúkkali ekreskedést hasznossá teszi.

Hogy a pénzre azon nagy súlyt tennék e rendszer követői azt sokan kétségbe vonják: de annyi bizonyos hogy a gyáraszatot a földművelést s a külkereskedést a belkereskedés rovására mozdítják elő.

II. A munkaelosztás következtében az emberek lakhelyei is a foglalatosság szerint különböznek. Falun lakik a mezei gazda, városban a műiparos; a kereskedés összeköti a kétféle lakhelyt, de városban száll meg. Szoktunk tehát falusi iparról, az az földművelésről, és városi iparról az az kézművesség, és gyáriparról, vagy egyszóval, műiparról beszélni.

Colbert és a kereskedelmi rendszer a városi ipáit pártolták: ellentétül a földművelőiek (physiocraták) és a földművelői rendszer a falusi ipart magasztalták. Ezen rendszer úgymond Smith, 1776 körüli, csak néhány elmés íranczia férfiak fejében van, s nem tett soha, nem is fog alkalmasint a világon sehol legkisebb bajt sem tenni. De az országgazdászati rendszerek sorában helyt foglal, s nem hibázhatik e tájékozásban.

Quesnay Ferencz XIV. Lajos orvosa és követői, Franciaország kétségbe ejtő állapotján, melly XV. Lajos uralkodásának vége felé s orleansi herczeg kormányzósága idején elhatalmazott, megindulván, ennek okát leginkább a földművelés elhanyaglásában lelték. Alap gondolatjuk ez volt: minden anyag a természet által hozatik elő, azért a földművelés az egyetlen foglalatosság, melly a javak tömegét sza-

pontja. (Innen a földművelői rendszer neve). A földművelőiek azonban itt meg nem állapodának, hanem tőkélyes állam felől gondolkodának, melyben jog igazság és erény uralkodik, önkény meg szegénység nincsen. Okoskodásuk eredménye oda megyen ki.

Az ország csak azzal lesz évenként gazdagabbá, mi az elhasznált munka és költség megtérítése után megmarad, mert csak ez tiszta jövedelem (produit net). A földművelésből az elhasznált munkán és költségen felül a természet ajándékából származik tiszta jövedelem, holott a kézművesség, gyáripar, kereskedés stb. feldolgozás és forgatás által új javakat nem teremhetnek hanem csak az anyagok értékét annyival nevelik, mennyit a feldolgozás és forgatás közben fölemésztenek. Az ország összes lakossága ennél fogva két osztályra oszlik el: terményző és nem terményző osztályra. A terményző osztályt teszik a földbirtokosok tehát az egyház és király is, a haszonbérlok és földművesek, mivel ezek hozzák elő a tiszta jövedelmet. A nem terményző osztályhoz tartozik mind a többi lakosság, jöllehet egyik része inkább, más része kevesbbé ösztönzi a termelést.

A terményző osztálybeliek ez által hozzák a tiszta jövedelmet, hogy a földbirtokosok javítás s földbe fektetett más költség által, mit egyszóval telekköltségnek (avances foncières) neveztek, a föld termékenységét előmozdítják; hogy a haszonbérlok és földművesek a gazdaságra kellő beruházások, mint családnevelés, épület, szerszám, marha stb. mit együtt-

véve eredeti költségnek (avances primitives) — s évenként újra előforduló fizetések, napszámra, magra stb. által, mit évi költségnek (avances annuelles) neveztek, a nyers anyagokat előállítják. Egyedül e háromféle költség terményző. Az összes termésből, mint összes jövedelemből, a háromféle költséget, tehát a művelés költségeit (reprises de la culture) ki kell vonni, a mi, azon felül még marad, az tiszta jövedelem vagy nyereség, mellyel az ország vagyonossága szaporodik.

A nem terményző osztályok ezt ugyan nem szaporítják, de használnak még is annyiban, hogy a földművelés terményeit átalakítják részint emésztik is, mi által a földhasználást elősegítik s így a természetét ösztönzik.

Quesnay gazdasági rajzban (tableau économique avec son explication 1758) megmutatta, mint oszlanék el a termények összege a lakosok között ha természet elleni szabályok a természetes fejlődést nem akadályoznák. Ezen rajzot annyira magasztalták, hogy Mirabeau ezt írta róla: „A történelem elejétől fogva leginkább szerzett három találmány állandóságot a társadalomnak, az irás, pénz s a gazdasági rajz, melly a két elsőnek eredménye s kiegészítője, s a mi korunk nagy találmánya, de mellynek jótékonyosságát csak a jövő nemzedékek fogják élvezni.

Ezen rendszer gyakorlati szabályokat következtet:

4. A földművelés a kormánynak legnagyobb gondját igényli. Mind azt, mi a földművelést gátolja, el

kell háritani, s a termésnek eladását nemcsak bel-földön, hanem külföldön is megengedni.

2. A terményző költségeket semmi áron sem szabad csorbítani. Valamint tehát a haszonbér megvétele előtt az évi és eredeti költségeket, így a tized és minden adó megvétele előtt a telekköltséget kell kivonni: s adó csak a tiszta jövedelemből vétethetvén legigazságosabb azt a földbirtokosoktól telekadó képében megvenni, mert ők a tiszta jövedelmet a földbérben szedik. A többi osztályok úgy is csak ebből fizethetnének adót mit szolgálataikért a földbirtokosoktól kaptak: tehát egyszerűbb és jobb ezektől egyenesen, mint amúgy nem egyenesen venni meg az adót.

3. Nemcsak a földmivelés, hanem a műipar és kereskedés minden korláttól mentessék fel, mivelhogy minden irányozás és korlátozás csak terményzeden költség volna, s a szabad versenyt, melly hasznos, gátolná.

III. Bizony kár hogy Smith Adám híres munkája (*An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* — Vizsgálódás az országvagyonosság természetéről és okairól) — mind eddig a magyar, olvasó közönség kezében nincsen. Ha legalább hús év óta közkézen forogna, s nem csak azok — de valljon ezek is mindnyájan olvasták-e? — kik külföldi, különösen angol irodalomban jártasak, ismernék azt, hiszem a társodalmi és állami ügyekben több hozzá tudással bírnánk, s olyan politico Don Quixote, minő 1847 előhava 12-kén az erdélyi országgyűlé-

sen az adóról nyilatkozott, miszerint benne van a jus publicumban, milly adóval tartozunk a homagialis tisztelet adójával *) melly szerint kötelességünk a kormányt megbecsülni! minél ritkább volna már nálunk. Sőt List Fridrik magyarra fordított munkája is kevesebbet hatott, minthat vala közönségnél, melly Smith tanait ismeri. Tájékozásonban nem a híres rendszer hibáiról, mellyeket több helyütt találunk, hanem tartalmáról emlékezem inkább; úgy sem lehet a tévedéseket felfogni s '(megérteni, ha nem tudjuk, min rínak ki azok.

Az első országgazdászati rendszer a gyárászatot és külkereskedést, a második a földmívelést állította az országos vagyonság kútfejének, amaz irányozva, szabályozva, ez szabadságot követelve. Szélsőségekben soha nincs az egész valóság: eme két rendszer szélsőségekben forogván, mindenike féligazságot foglal csak magában. Smith már mint közvetítő lépett fel sokaktól dicsérve magasztalva, de nem mindnyáját kielégítve, mert az igazság telje kivált a társadalmi és állami tudományokban nem néhány, hanem minden tényezőtől kerül ki. A népnek munkája, mellyet éven át teszen, látja őt el a szükségességekkel, úgymond Smith, s minél nagyobb a munka eredménye azokhoz képest, kik élvezni akarják, annál jobban elégíttetnek ki a szükségek. De azon arány függ részint az

*) Mi tudatlanságból eredt hazudság is. Ha középkoriak akarunk lenni, a homagium adója mind azt foglalja magában, mire az államnak szüksége van.

ügyességtől mellyel az egyesek dolgoznak, részint attól, hogy sokan dolgoznak-e hasznosan az az terményzöleg az országban. Im Smith tanításainak lelke! könyvének első két részében áradozva terjedez az: mi azon rendben, mellyben Smith, hozzuk fel lehető röviden az egyes tanokat.

Mi sikeríti a munkát, s mint oszlik el természet szerint annak eredménye a nép különböző osztályai között? ezt fejtegeti az első rész tizenegy szakaszaiban.

a) A munka sikere függ a munkaelosztástól, mivel ügyességet, időkimélést, s munkarövidítést okoz. Ki sokfélebe kénytelen magában kapni, egyikben sem juthat kitünő ügyességhez, sem munkarövidítést vagy gépeket nem talál fel, azonkívül, hogy a munkaváltoztatásban idejét is vesztegeti, holott pénz az idő. Híres példával világosítja meg állítását Smith. Munkaelosztás nélkül egy ember alig csinálhat napjában 40 tüt, de munkaelosztás mellett egy ember 4,800 tüt csinálhat. Következeti továbbá belöle, hogy a földmívelési és gyári munkák már annál fogva is olly különbözők eredményeikben, hogy amott a munkaelosztás nem megy annyira mint itt, honnan megérthető, hogy kevesbbé fejlett ország gabonára nézve versenyezhetne fejlettebb országgal, midön gyártmányokra nézve azt nem tehetné.

b c. A munkaelosztást a megcserélhetés mozdítja elő. Bármí nagy eredményt okozhat is a munkaelosztás, ez még sem fejlődik, ha a megcserélhetés nem biztatja, mert roszul jár p. o. a csiz-

madia, hol minden ember maga készíti magának a bocskort. Cserélhetés csak ott van, hol nagy vásár lehet; vásár meg ott lehet csak nagy, hol jó közlekedés van. — Ki a homagialis tisztelet adójával lerója az állam iránti kötelességeit, csinálna bár kis következtetést.

Hol nincs jó közlekedés ott nincs nagy vásár; hol nincs vásár, ott nem lehet nagy a munkaelosztás; hói ez nem nagy, ott a munka nem sikeres; hol a munka nem sikeres ott szegénység van atqui Magyar-és Erdélyhonban nincs jó közlekedés stb tehát van szegénység.

d. A cserélés a pénzt tette szükségessé. Egyebet nem mond itt Smith mint Aristoteles. Hanem megjegyzi, hogy az érték kettőt jelent, vagy haszonbecset (value in use) vagy cserebecset (value in exchange). A dolgok cserebecset megtalálni, ha keressük, mi annak valódi mérője vagy valódi ára; mi részek teszik a valódi árt; s mi körülmények emelik vagy nyomják le a valódi árnak részeit a természetes vonalnál felebb vagy leebb? De hogy a haszonbecset a cserebecstől az értékben meg kell különböztetni, mutatja a víz, mellynek haszonbecse felette nagy, cserebecse pedig nincs.

e. A cserebecsének valódi mérője a munka, miszerint a mennyi fáradságomba került valamim, annyit ér nekem az, de másnak is, ki szinte annyi fáradságot volna kénytelen azon valaminek előteremtésére fordítani. De forgalomban nem munka

szerint fejezzük ki az árt, hanem pénz szerint. Innen foly, hogy munka minden értéknek valódi ára, pénz pedig annak névi ára. A pénz maga is, mint arany, cserebecsével bir, mennyi munkába kerül annak előállítására. Innen bányák mellyekből sok ezüst arany kevesebb munkával jön ki, azon remek cserebecsét lenyomnák, mi Amerikának felfedezése után az amerikai bányák által történt is, az az kevesebb munkát lehetne azontúl bizonyos darabb ezüstrrel megfizetni, s a közvélemény szerint drágaság lett, az az a dolgok névi ára felebb ment volna.

f. Miután a munkaelosztás meg van, minden érték úgy szólván több emberek munkájából származik, az értéknek úgy valódi mint névi ára tehát több részekre oszlik el. De bár hány kézen ment is keresztül az érték s oszlik el ára is; azt e három rész alá lehet hozni, t. i. munkabér, „földbér és tőkebér alá (wages, rent, profit). Minden érték árát teszi tehát a munkabér vagy napszám, a földbér vagy a földbirtok utáni jövedelem, és a kamat vagy nyereség. Lehet, hogy Pálnak van saját birtoka, ki azt maga kezével és pénzén műveli: akkor az Összes jövedelemben Pál az árnak mind három részét maga húzza. De ha Pál bérbé adja birtokát, a haszonbérő pedig napszámosokkal művelteti: akkor világos, hogy az összes jövedelem mint ár, e három részre oszlik el.

Minden értékben a földbér csak egyszer van meg; de minél több kézen ment az keresztül, annál többször van meg benne a munkabér és tőkebér.

Azért vagyonosabb azon ország, mely nem csak termeszt, hanem a terményeket fel is dolgozza és eladásra viszi. Felvilágosításra: egy angol lap szerint azon vas, mely rudbn 40 cz. flot ér, lópatkókban 25 cz. for. asztali késekben 360, varrótűkben 700, tollkéslapokban 6,570, csatok és fényzett gombokban 8,670, óra rugókban 500,000 ezüst forintot ér.

g. De az ár, mellyben az, említett három tényező foglaltatik, majd természetes, milyen nagynak kell lennie, hogy a pénzes tőkét, a napszamos fáradságát, s a földbirtokos földjét od adhassák; majd pedig vásári, melly a vevők és eladók arányától függ, és felette változékony. Mind a mellett nagyon és sokáig nem különbözhetik egymástól a két ár. A természetes ár meghatároztatik, a munkabér tökébér és földbér által, ezeknek természetes nagyságát kell tehát keresni.

h. A munkabér vagy napszám mindenestre olly nagy legyen, hogy a napszamos élhessen s családját táplálhassa, mert ha sokáig kisebb ennél, fogyni fog a munkások száma. De függ a napszám a jövedelemnek azon részétől, mellyet a munkások fizetésére szánnak; minél nagyobb az, annál többen keresnek munkásokat; s jobban fizetik azokat. Hanem azon jövedelemrész az ország állapotától határoztatik meg. Ha benne sok tőke van, mellyet nem akarnak hévertetni, s ha a tőkék évenként szaporodnak még pedig nagyobb arányban mint szaporodik a munkások száma, úgy a munkabér magasabb lesz, mint különben.

i) A tőkebér vagy nyereség még bizonytalanabb a munkabérnél jöllehet az is a tőkék számától függ, de megfordított viszonyban a munkadíjjal. A sok tőke emeli a munkabért, de alányomja a nyereséget. Innen nagy nyereség és magas napszám csak új haladó országban lehet együtt, mint Éjszak-amerikában volt, legalább az újabb időkig. A kamat némi mérője a tőkenyereségnek, úgy hogy feltehetni, hol száztól négyet fizetnek, ott a száz utáni nyereség lehet nyolcz. Hanem a kamatot a törvénykezés mivolta nagyon határozza, mivel ha nehéz és hosszú perek által juthat csak pénzéhez a hitelező, a kamatba a veszedelmet is beszámítja, mellynek pénzét kiteszi, midőn azt hitelezi.

j) A munkabér és tőkebér a különböző vállalatokban nem egyenlő, természetes okok és ország-lati rendelkezések miatt.

Természetes okok lehetnek a munkának kelleme vagy kellemetlensége, arra megkívántató kisebb vagy nagyobb készülés, a munkának folytonossága, a bizodalom, mellyet a munkásba helyezünk, végre a siker kisebb nagyobb valószínűsége. Mert ez okokból többen vagy kevesebben adják magokat vagy tőkéiket bizonyos vállalatokra, mi által a munka és tőkebér különbözővé lesz.

Ország-lati rendelkezések, mint egyedárusság, ez éhek, a foglalatosságot kisebb számra részvevőkre szorítják mint különben akarnának benne részt venni,

s azért nevelik a munka — és tőkebért: A tulajdon, úgymond Smith, mellyet munkájában minden ember

bír, valamint az más egyéb tulajdonnak eredeti alapja, úgy a legszentebb és legsértetlenebb, is. Szegény embernek öröksége karjainak ereje és ügyessége: őt azon erő és ügyesség oda fordításában, hová szomszédjának sérelme nélkül legjutányosabban fordíthatja, megakadályozni ama legszentebb tulajdonnak világos megsértése. Másrészt az országlat halmozza néhová a munkásokat s ez által kisebbíti a munka és tőkebért. Alapítványok teszik, hogy az egyházi és tanítói pályára sokan tolulnak, tehát fizetésük aránylag csekély. Másképp volt az míg a tudomány csarnokait a szegények előtt nem nyitotta meg a kereszténység szelleme. Isoerates p. o. mindenik tanítványától 10 minat vett, mi mintegy 330 cz. ft., pedig egyszer 100 tanítványai voltak.

k. A földbér függ a földnek termékenységétől és hollététől. Városhoz közel föld nagyobb bért fizet mint a távol levő. A földbirtok eredetileg előbb a munkabért, azután a tőkebért, s utoljára csak a földbért fizeti. Hogy fejlett állapotban minden változás leghamarább a munkabér rovására történik, onnan van, mivel a napszámos tőke nélkül lévén többnyire, kézből szájba dolgozik, s azért a legkisebb bért is elfogadni kénytelen.

Általában minden tőkélyesedése a munkának mely a gyártmányok árát csökkenti, a földbirtokosnak jövedelmét (a földbért) nagyobbítja, mert az a maga terméseit vagy azok árát gyártmányokért cseréli ki, melyek olcsóbbak lévén több fogy asztókra is találnak

s ez által a nyers termények árát felszökte-
tik. Az országnak minden valódi haladása a
földbirtokosoknak szükségképen használ.

A gyulék (stock) természetét, összehalmozását és
hováfordítását a második részben fejtegeti.

Míg valaki többet nem bír, mint a mennyi néhány
heti élelmére kell, addig nincs gyüλέke, s ez álla-
potban rendesen ott vannak, hol a munka nincs
elosztva. Meglevén a munkaelosztás, egynek másnak
többje lehet néha, mint a mennyit éven át felhasznál-
hatna: okosan teszi tehát, ha közvetlen felhasználásra
csak részét tartja meg, más részét pedig gyümöl-
csözted, azaz tőkét csinál belőle. A tőke két Úton
gyümölcsözhetik, vagy természetnek, gyártanak, ad-
nak vesznek rajta, s ekkor forgó tőke; vagy ja-
vításokba, gépekbe stb ruházzák, a midőn befek-
tetett tőke.

Országnak összes vagyona szinte három rész-
ből áll:

1) Abból, mi közvetlen felhasználásra szolgál,
s mi azért jövedelmet vagy nyereséget nem ad, mint
élelem, lakóház, bútor stb.

2) Befektetett tőkéből, melyet tesznek gép,
szerszám, mi a munkát rövidíti; jövedelmező épü-
let, mint bolt, gyárépület stb.; földjavítás; a lakosok
szerzett ügyességei: a tanulási költség is befektetett
tőke.

3) Forgó tőkéből, melyet tesznek:

a) A vert pénz, melly a jószágokat forgatja;

b) élelem, mit mészáros, sütő, gabnakereskedő stb. tartanak;

c) anyag, mellyből gyártani, készíteni fognak;

d) gyártmány és készítmény.

A három utolsó táplálja s hozza helyre a közvetlen felhasználás által elköltött gyulákét és forgó tőkét, melly minduntalan kopik és fogy. A pénz azt nem teheti, sőt, mit a pénz előállítására fordítani kell, avval az ország tiszta jövedelme csökken. Mert a pénz, a forgalom e nagy kereke s a kereskedés nagy eszköze, mint minden kereskedelmi eszköz, jöllehet a tőkének nevezetes részét teszi is, a társadalom jövedelmének részét még sem teszi; jöllehet azon fémdarabok, mellyekből a pénz áll, minden embernek eljuttatják a jövedelmet, melly őt illeti, magok még sem teszik részét a jövedelemnek. Papírpénz és bankjegyek megkímélik a pénzrefordítandó költséget: azonban többet nem hozok elő Smith nézeteiből a bankok és papírpénz működéseiről, mert hosszú lenne tájékozásom,

De a gyűlék vagy tőke mint halmozódik fel? Itt Smith a terményző és nem terményző munkát határozza, terményzőnek azt nevezvén, melly az értékeket szaporítja, vagy mellynek eredménye valaha ismét annyi munkát eszközözend ki, mennyi azt magát előhozta. De szükséges, hogy a terményző munka eredményét a takarékoság gyűjtögesse.

Az így gyűlt tőkét bizonyosan leelőbb földmívelésbe. azután műiparba és belkereskedésbe, utoljára

pedig csak külkereskedésbe fogják a hasznot és bátorságot néző emberek fordítani.

Smith elméletét nem jól ismertetnek ha elhagynék, mit a kereskedelmi rendszerről mond. De nem fogjuk végig elkísérni azon rendszer tánainak megcáfolásában, hanem egyedül azt említeni, melyre nézve a vélemény vagy belátás változott.

A kereskedelmi rendszer a hazai vagyonosságot leginkább beviteli megszorítások által igyekszik előmozdítani, melyek is vagy magas vám, vagy teljes eltiltás. De valamely országban levő összes ipar soha nem múlhatja felül a társadalom tőkét, miért az csak olyan arányban haladhat, miilyenben a tőkék szaporodnak. Minden ember már úgy is ott szereti tőkéjét használni, hol és mint leghasznosabb neki. A melly iparág legtöbbet jövedelmez, abba fektetik pénzeiket; iparág terménye pedig abban áll, mit a feldolgozandó anyaghoz hozzá teszen. Midőn tehát az egyesek saját hasznukat nézik, az országét mozdítják elő, mert minden társadalom éves jövedelme tökéletesen egyenlő,, ipara éves terményeinek forgatható értékével, vagy inkább a társadalom éves jövedelme teljesen az mi az éves forgatható érték.

Az egyes ember legjobban tudja, mellyik iparág hajt legtöbb nyereséget. Az országlat beavatkozván, vagy haszontalant tesz, vagy még árt is. Haszontalan akkor beavatkozása, midőn a hazai ipar terménye olyan olcsó mint a külföldé; káros meg akkor, midőn

itthon csak nagyobb költséggel bírnak valamit előállítani mint a külföld. Minden okos házi atya mástól veszi mind azt, mit maja drágábban tudna csak természetzeni vagy készíteni: már a mi okos egy családja nézve, az alig lehet oktalanság egész nagy országban. A társadalom ipara tehát csak ez arányban növekszik, melyben tőkék szaporodnak; de a tőkék ismét csak ez arányban szaporodnak, melyben lassanként a társadalom jövedelméből megtakarítatnak, mi tehát a jövedelmet nagyobbítja az közvetve szaporítja a tőkéket is: már pedig lehet, hogy országlati rendeletek a jövedelmet kevesbítik. Az állam ezeknél fogva üdvösebbet az. ipar előmozdítására nem tehet, mint ha fenntartja a békét s lehető kevés adót szed, mely adó leginkább fogyasztja a jövedelmet s úgy a gyűlhető tőkéket is apasztja. Legyen tehát teljes kereskedési szabadság!

Mégis két esetben a megszorítás elkerülhetlen, midőn bizonyos iparág a hazai védelemre szükséges, valamint akkor is, midőn itthon adózik. Első esetben bármibe kerüljön, a védelmi eszközöket az országban kell készíteni: másik esetben a külföldi azon árukra legalább annyi vámot kell vetni, mennyit a hazai áru adózik. Más esetekben nem olyan világos, ha kell-e a külkereskedést megszorítani, p. o. midőn a külföld korlátozza a mi kivitelünket s mi hasonlóval felelvén az onnani bevitelt szinte megszorítani akarjuk. — Végre a kereskedelmi mérlegtőli tan által. Országra nézve a nyereség nem áll arányban

ezüstben, hanem a föld és munka éves terményei becsének szaporodásában.

Smith rendszere sok követőt talált, s kik rajta gyengeségeket láttak s azon túl haladni látszattak is, még is nyomdokin maradtak, mert az anyagi munkának elméletét csakugyan ő adta legelső kielégítőleg. Leginkább azt vetik ellene, hogy az anyagi munkát tette az ország vagyonságának egyedüli forrásává s a természet adományait egyfelől és a szellemi munka eredményeit más felől nem méltányolta. De Smith a nemzetek vagyonságát (the wealth of nations) fejtegetvén, csak az anyagi javakra szorítkozott, jóllehet egyoldalúlag — s a maga feladatának megfelelt. s minthogy a javaké értékét reám s minden, másra nézve nem a szerint határozta ftieg, mennyi élvezetet nyújt a jóság, hanem mennyi fáradságba került annak előállítására — mi a forgalomban az egyedül igaz értékmérő — a természet jótéteményei, a mennyiben fáradságunk nélkül vannak, csakugyan nem nevelik a jóság értékét vagy árát.

Rendszerében tojáshegyére állításnak a munkaelosztást hirdetik. Még List is mondja, hogy bár mennyit köszönhetett is az országgazdászati Smithnek, neki a munkaosztás legragyogóbb eszméjének látszott, melly miatt a többit mind elhanyagolta, jól tudván, hogy kinek eladó drága köve van, azt nem zsák buzaszemek közé rejtve viszi vásárra, hanem legfelül mutogatja. Mert úgy látszik, ekkép elmélkedik List, a természet szándékában nincs az, hogy egyes gondolkodók fejéből egész tudományok teljesen

származzanak ki. — Pedig alig merem kimondani, Plato politicája II. könyvének a munkaosztás elve a társadalom alapjául tetetvén teljesebben van alkalmazva. *)

III.

4) Tulajdonképen egy gyakorlatot, a kereskedelmi rendszert, és egymást kiegészítő két elméletet, a földmivelői és iparszorgalmi rendszert, láttunk eddig az országgazdaszat terén; s a mit elfeledni nem kell, Európa két leghatalmasb nemzeténél támadtak azok. Angol-és Franciaországban nemzetiség tekintetében úgy vannak mint májával az egészséges ember, alig érzi hogy van, s legritkábban beszél róla. A gyakorlat s az elmélet a gyengét nyomta; kereskedelmi korlátozásokat államjövendelmi tekintetből alkalmaztak mindenütt, nem gondolva sokat fejlesztik-e vagy akadályozzák a gazdasági fejlődést: az elmélet a szabad kereskedést az egész föld kerekiségére ki akarta tejeszteni, nem gondolva a gyakorlattal, mellyel okos beszédbe úgy sem lehet állani.

De nem csak a szárazföldi zárlat (Continental-Spelre) mellynél fogva Napóleon az angolokat a szárazfölddeli kereskedéstől eltiltván, a francia és német népeket műiparra ösztönözte, s melly műipar Napoleon elbukta után az erőködött nemzetek nagy veszteségére ismét az angol elsőbbségnek feláldozta-

*) Smith a munkaosztást egyedül a cserélési hajlamra építi: másként Plato, ki szerint a cserélés nem oka, hanem következése a munkaosztásnak.

tolt; nemcsak az angol gabona - törvény, mellynél fogva nem engedte Anglia, hogy azon országok, melyek gyártmányokat tőle vettek, gabonával fizessék azokat: hanem a műipar újabb fejlődése is, melly idegen . országokat kizsákmányolhat, ébresztették a gondolkodást, hogy meglelje az elszegényedésnek okát.

S a szétdarabolt gyenge nemzetek szószólója List Fridrik lett, kit az előtt csak Rotteck és Weicker Staats-lexicon-jában megjelent czikkcleyeiről ismerünk, mígnem 1842 „Az országgazdaszat nemzeti rendszere“ első kötetét kiadta. A magyar közönség is bírja magyar fordításban: mind a mellett tájékozási feladatunkhoz képest használjuk.

A gyakorlat siket volt, ez körülbelül List értelme, s nem hallotta vagy legalább nem hallgatta kereskedelmi korlátozásaiban az ész és emberiség igényeit az állandó békére és szabadságra, mert a mi eszköz csak, azt czélnak nézte. Az elmélet vak volt s nem látta az emberi nem egyedségeit az az a nemzeteket, mellyek anyagi szellemi fejlődéséből folyhat csak az emberiség üdve; vak volt, hogy az okozatot, a nemzeti vagyonosságot nézte, s nem látta ennek okát vagy kútfejét, s azért nem is gondolta,-hogy országra nézve a szerzési tehetség sokkal többet ér, mint a szerzemény melly amaz nélkül elfogy. A helyes elmélet a nemzetet gazdaságilag fejleszteni, s úgy hatalmassá, önállóvá tenni akarván nem az értéket becsüli legtöbbre, hanem az értéket előállító tehetséget vagy a terményező erőt. Ezt tevén okos útmutatást is adhat a gyakorlatnak. Egyes ember, ha sze-

génységre jut, annak szolgája, kitáplálja: nemzet és ország is, ha elszegényedett, annak lesz szolgája, ki vagyónát és tehetségét bírja: nem csak szuronynyal, hanem méginkább orsóval lehet hódítani. A nemzetek gazdasági fejlődésökben ötféle fokon lehetnek, úgymint vad állapotban, pásztorkodó életben, földmivelő állapotban, földmivelő - gyári és végre földmivelő-gyári és kereskedelmi állapotban. A két első állapot nem is fok tulajdonképpen, abban semmiféle gazdasági fejlődés nem lehet: de a többi három fok külön-külön gazdasági országlatot követel.

Míg a nemzet vagy az ország földmiveléssel foglalatlan egyedül, addig a fejlettebb országokkal szabad kereskedési viszonyban álljon, hogy ezek a fölös termést megvásárolják, az pedig a szorgalmasabb természetűre az értékesítés s a műszorgalom szülte élvezetei által serkentessék. De mihelyt a földmivelő ország annyira fejlett, hogy minden emberi- és tőke-erejét arra nem fordíthatja többé haszonnal szükségből földmivelő-gyáripari állapotra vergődik, mint hogy azt nem téve vagy nem tehetve, úgy anyagilag mint szellemileg kiskorúságban marad örökké. Hanem az állapotra vergődés csak úgy sikerülhet, ha egyfelől magában a megkívántató előzményeket bírja a nemzet, másfelől pedig az előre haladt országok versenyétől magát biztosíthatja. Megkívántató előzmények társadalmi és állami fejlettség, minél fogva a személy-és vagyonbiztosság semmi karok és rendek kiváltságai által ne sértessék s a

törvény előtt jogegyenlőség legyen; a népben jobblét utáni vágy, mely a szorgalmat serkentse s a takarékossgot élvezetté tegye. Hol ezek nincsenek meg önálló gazdasági fejlettségre a nemzet soha nem juthat. — A külföldi versenytől vámsorompók által biztosítja magát az iparkodó nemzet, de akként, hogy a vámlat csak elősegítse a bel-földi ipart, ne pedig örökre kizárja a külföldit. De vámsorompók nélkül szabad verseny által akarni az elmaradt nemzetet a műiparra emelni olly dőre gondolat, mint óriást kis fiúval szabad birkózásra ereszteni, s avval vigasztalni magát, ha életre való a fiú, nem hagyja magát.

Mihelyt a nemzet maga szükségeit saját iparával könnyen és jól kielégíti, a vámok szűnjenek közte és a külföld között, hogy a lábra kapott ipar el ne bízsa magát s méltatlanná ne váljék az eddigi kegyre. Most természetes haladás következtében a műipar mind jobban növend, míg utóljára az országból mintegy kinő. Ekkor az utolsó és legteljesebb gazdasági fok következik be, a földmivelő gyári és kereskedelmi állapot, melyben az ország feles gyártmányait a meleg országok dúsz terméseiért kicseréli, s azért ezekkel kereskedési összeköttetésbe jutni igyekszik. Akkor a földön beérkezendik talán, miről a jobb elmék álmodnak az örökös béke s lehető jólét. A mérsékelt légű országok gyáripárosok, a meleg légűek pedig inkább földmivelőtek lévén a legnagyobb munkaelosztás és egyesítés, melyre a természet úttal valósuland, s ekkor a meleg légű országok is, mely-

lyek Angliától kiszívtak, az európai nemzetek versenye által szabadságra vergődnek, újra megtelnek városokkal s úgy az ipar és kereskedés nem gyarapított nagysága épüld fel a földön.

S Európának mellyik országa és nemzete az említett két utolsó gazdasági állapotra vergődni nem képes, az ki van rekesztve az emberiség tanácsából, az ideiglen óráiglan tenghet ugyan mint raritas, de nála nélkül el van az európai szellem! Hanem azon díszes szerepre nem csak emberi akarat szükséges, a természet ajándéka is kell hozzá. Mert a melly nemzet nem nagy, s terjedelmes jó fekvésű és bőáldásu országban nem lakik s tengert nem, ér az ilyen önálló biztos inghatlan alapon nyugvó gazdasági fejlődésre nem képes. Az tehát, ha van egységi szellem benne, hódítások által kénytelen magának utat törni a tengerhez, a nemzetek azon nagy küzdteréhc. Velence, Genua és a Hanza- szövetség magasságokról leestek, mivel nagy nemzetek nem tartották fenn. Helvetország örökre oda fog állani, Giova a környékező országok teendik, mert nem csak kicsi, hanem száraz beföld is. 7— — (A magyar olvasó a felelettől remegve kérdezi talán: igazat mond-e List? a történelem tanúsága mellette szól-e? s az éhek jut eszébe, melly a múltat magasztalja, hogy egyszer háxom tenger árjai mosták Magyarországot partjait! Búsan emlékezik, hogy. L Lajos messze német és olasz földeken keresztül koldult út hadainak Nápolyba inkább mint sem egyik partról a másikra saját hajóin igyekezett volna átkelni! emlé-

kezik, hogy Dalmatországról nem maradt meg egyéb cízmnél a báni nevezetben, mint vajmi sokunknál a nemességről csak a kutyabőr maradt meg! Látnia kell, hogy országunk már földirati terjedelménél sokkal sokkal kisebb: mert im két ember két párt, csupán azért hogy egyet nem akar tenni, jöllehet világos napnál bizonyosabb, hogy ez is az is kell, nem fér meg többé benne, s úgy küzd életre halálra egymás ellen, hogy -----magyar történetek folynak. Politicus nemzetünknel a politica úgy jár csúfúl, mint kártyajátékból élő hősnél a becsület: legtávolabbról se illesd, szálkardra hí mindjárt; a mink nincs azt kell szemlélni).

. List bizonyosan igazságtalan Smith ellen; a magyar olvasót az ne bírja arra, hogy Smith tanulását elmellőzze. List sokban kiegészíti, de alapelveit nem forgatja fel: az ellenkezés csak a gazdasági országlatra nézve áll. List elmélete, a mennyire már ismerjük, oda megyen ki.

Valamint egyedet, nemzetet és emberiséget látnunk és egymástól megkülönböztetnünk kell, azonkép nem szabad magány országos és világi gazdaságot összezavarnunk: mert egyed elveszhet a dűz országban, s nemzet elenyészhet a népek sorából, ha egyedségeikhez alkalmazott gazdaszati rendszert nem követnek. A földmivelőiek és Smith iskolája nem nézték a külön országokat, azért míg szükséges az egyes országokat és nemzeteket ápolni és fenntartani., azok elméletét a józan országlat nem alkalmazhatja.

Smith akar ugyan az országos vagyonszágról

s annak kútfejeiről elmélkedni, mégis csak az értéket tartja szeme előtt, nem a terményező erőket is, melyek mindig új értéket állítanak elő. Országra nézve pedig sokkal fontosabb az, minél fogva lesz vagyonnossá, mint a vagyonnosság maga. Innen a helyes országgazdászati elmélet a terményező erőket tárgyazza leginkább. — A munkaosztás elve nem csak úgy hat, mint Smith megmutatta, hanem úgy is, ha a földmívelést és műipart körébe vonván elosztja a részletmunkákat és egyesíti a terményező erőket, hogy a földmívelés és a műipar összehangzásba jöjenek egymással. A melly ország a műipart elhanyagolja, félkezű emberhez, hasonló az, ki felényinél kevesebbet hathat, mint kétkezű ép ember. Az iskola nem tekintvén a nemzeteket, ezek gazdaságát olyannak nézte mint egyes emberét, s azért más részről feneketlen világfiség (Cosmopolitisrtius) holt anyagiság és szétoszlató részintesség (particularismus) hibáiba esett, mellyekből ki nem szabadúlhat.

A műipar becsesítven a terményeket és az embereknek táplálási és fejlesztési eszközöket nyújtván, nem csak a nemzet ^személybeli tulajdonai, hanem a föld természetes ereire is jótékonyan hat, amazokat kifejtvén, ezeket napvilágra hozván. Mert a földmívelői országban támadó gyári erő kő-és vasutakat épít, csatornákat ás, gőzhaj ózást indít, melly ek segítségével hághat csak a földmívelés azon tökélyre, mellyre képes. Műipar és kereskedés az emberfajokat vegyítik — s a vegyfajok fejlesztik ki a legtöbb erényeket. Műipar nélkül az elszaporodó népesség

folyvást a földmivelésre szorulván, eldiribolt gazdaságot űz, mely az erőket és ügyességet parlagon hagyja. Innen az anyagi tőkék nem gyűlhetnek, s tehetetlenné lesz az egész ország.

Az iskola különbséget tesz a befektetett és forgó tőke között, s amahoz sokat számít, mi forgalomban van, de a különbségnek hasznát nem veszi alkalmazásban. Nem tekinti, hogy nem csak az anyagi, hanem a szellemi tőke is, nagyobb részint földmiveléshez, gyárakhoz és kereskedéshez vagy azok egyes ágaihoz van kötve, sőt épen bizonyos helyhez is. Igazán forgó tőke az volna, mit könnyű és vesztes nélkül egyik ágból a másikba áttehetni, s megfordítva. Ezt, ha látja vala, nem annyira kikötés nélkül állította volna az iskola, hogy minden ember bizonyosan ott használja tőkáját, hol legjutalmasabb mert nem mindig kiviheti ám onnan, hol eddig be volt fektetve, s hol elveszhet ha nem ójja az országlat.

A műipar neveli a földbirtokosok jövedelmét, előmozdítja a kereskedést és hajózást; a pénzbeli viszonyokat jobb egyensúlyban s a piaczi árt nagyobb egyenlőségben tartja. Semmi körülmény sem hat visszasabban a mezei gazdára, mint a piaczi árak szerfeletti ingadozása, melly minden vállalatát elzsibasztja, mivelhogy a gazda soha biztosan ki nem számíthatja, mennyit reménylhet, ha beruházásokat teszén. A pénzbeli zavarokat és árbeli ingadozásukat csak úgy lehet elkerülni, ha a bel műipar a bel földmiveléssel s a bevétel a kivitellel jó arányban

vannak. Az idegen országok között csakugyan van bizonyos kereskedelmi mérleg. Ezek tán főbb vonásai List tanításainak?

2. List a régi kereskedelmi rendszert újra felköltötte, a nélkül, hogy hibáit is elfogadta volna. Tájékozásunkból is kitetszik, hogy megengedve az elmélet lassanként! kiegészítését a különböző rendszerek által, ezek a gazdasági országlatra nézve két sarkot tesznek, vagy t. i. szabad, az országlattól független gazdasági fejlődést, vagy attól irányozottat követelnek. Ama sarkot teszik a földmivelőiek és Smith iskolája, melly tavai óta ismét Angliában uralkodó: ezt teszik a kereskedelmiek, s mondhatni minden európai országlat, mellynek világosságot List nyújtott, ha ugyan mindenütt az országlat olyan széles látkörrel bír, mint minőben List igazságai állnak. Egyébiránt, kik Listet az angolok új nézeteivel megczáfolni akarják, azoknak ajánlom, olvassák szorgalmasan munkáját, s azt fogják találni, hogy az angol gabnatörvények megváltozása őt csak igazolja.

Ha szabad saját elméletről szótanunk, e szerint a vita megszűnik az elméletben. Ugyanis a munkát nem csak Smithnél, hanem Listnél is tágabb jelentésben s az emberi létei alapjának kell venni, valamint a munkaelosztást a társadalom elvének elismerni. Meit tagadhatlanul igaz, hogy az ember csak munkája által fejük emberré; hogy arra neki anyagi, szellemi és közvetítő munka kell; továbbá hogy mind ezt maga egyedül jól nem teheti meg, tehát másokkal megosztja, természetes hajlamát is követve, melly szerint más

ember másra vonzódik; s úgy kiki részlet-munkájában többet és jobbat végez, minthogy nem a teendő munka várja el a cselekvőnek ráérkezését, hanem inkább a cselekvő kénytelen a teendő után lenni, ha el nem akarja a helyes alkalmat szalasztani. Ha igazán a munkaelosztás a társadalomnak elve s a munka mindhárom neme egyaránt szükséges, mert egyaránt tényezői annak, mit az emberiség saját öröké gyanánt bír: úgy haszontalan a vita, mellyik munka terményző, mellyik nem az. Csak az esztelen munka nem terményző.

Nézetünk szerint azon legnyomorabb kérdésre is, ha valljon befolyást gyakorolhatóe az, állam a munka létezésére, tehát az országgazdászatra is? bízvást felelhetünk. Ha természet szerint szükséges az állam, mint a melly a társadalomban uralkodó véletlen és önös célok iránt a rendező és belátó ész, ügybizonyára be kell az anyagi munkának fejlődésére folynia, s nem is meglábolhatlan nehéz megmutatni, miben álljon és állhat azon befolyás. Kell azt tennie már azért is, hogy szükségéinek fedezésére az egyesek szorgalmától egy részt adó és szolgálatok fejében magának követel; mi által tetemesen megváltoztatja és köri a szorgalmat. Ez olyan tekintet, mellyet fájdalom, hely és körülményhez fogva nem eléggé méltányoltak, s bízvást állíthatni, hogy minden országban több vidék nyomora ezen hanyagolásból ered. A legegyszerűbb példa világossá teszi a dolgot. Az állam

egyenlő pénzben szedi az adót, s pestmegyei portára szintannyi esik, mint Zemplén vagy Marmaros éjszaki szélén levőre: pedig akár a termés árát, akár a napszámot vesszük, a könnyebb vagy nehezebb értékesítés betudásával, mi roppant különbség van a két portához adózók között! A „laissez faire: hagyd menni a dolgot”, csak amerikai rengetegben alkalmazható, államban ez a legnagyobb félszegség, magávali ellenmondás. Ha többet tájékozásnál adhatnánk, könnyű volna bebizonyítanunk, hogy azok, kik, kivált birtokos létökre, ott akarnának venni, hol legolcsóbb, szinte tagadják az államot, melly őket tartja.

3. Az országgazdászat fejlődik, az országos vágyóosság minden országrajz (statistica) tanúsága szerint mindinkább szaporodik, mind a mellett az Ínség Európában évről évre nő, már is személyesítettek, azaz magát megismeri. Honnan van az? Nézzük az ország-gazdászati tanokat, s lehetetlen azok félszegségét nem látnunk, melly abból ered, hogy egyedül a munkának eredményét az országos vagyóosságra, s nem annak rendeltetését az emberre nézve vizsgálták. List a szokott elméletnek szemére veti, hogy a nemzeteket számításaiból kihagyta: mi valamennyi ország-gazdászati elméletnek azt vetjük szemére, hogy a vagyóosságtól az egyes embereket nem látta. Verseny van, hogy minél többet és olcsóbban állítsanak elő: el is érték azt, sokat és lehető olcsón tennéyeznek. Egyoldalú törekvés, melly csak a vevőt, nem az eladót is, vagy inkább a dolgozást tekinti! Már ezentúl úgy áll a feladat: sokat olly áron ter-

ményezni, hogy a munka meg is fizettségük — Minthogy a munkát nem azon oldalról fogtak fel, minél fogva az embernek küllételt szereznie van rendeltetése, azért a személyt nem fejlesztő, hanem csak elnyomoztó munka saját eltagadására vezet, s a közödsiség (communismus) eltagadja a munkának és a birtoknak, melly annak eredménye, személyiségét. A birtok olly annyira nem lehet közös, a mennyire az egyedek össze nem olvadhatnak, mert a birtok az egyed küllétéhez tartozik: csak ismétlem, ki nem akarja elismerni, hogy a munkának feladata önállóságra emelni az embert, az a birtokot is elválasztja a személytől, s a közödsiség tüzére fát szolgáltat.

Félszegen fejlődött eddig az anyagi munka — tehát a társadalomban hiba van: de az állam is Európában hibás. O annyit követel a magánosok szorgalmától, s annyira teteti magát, mintha a magánosokért akarna és képes volna gondoskodni, hogy szinte minden helyet elfoglal. Hozzá járul, hogy negyed század óta tetőtől talpig fegyverben áll, ördögöt rettegve, s már azért is ördögöt teremtvé: de ágyúkkal megrakott s szuronyokkal beszégyezett béke háborúnál nem kisebb bajt okoz. Mit csinálnak majd háborúban? Ha egészséges állapot ennyi orvosságot emészt, hát betegségben, hol találnak elég patikát! Az öt nagy hatalmaság másfél millió katonát tart, s nyög azon felül 10 ezer millió ezüst forintnyi adósság alatt. Mintha megettünk volna már minden, teendő, előttünk semmi sem! Innen van, hogy nem örülni, hanem sírni kel-

lene azon gazdaságon, melyet abban mutatnak fel, hogy ez öt hatalmasság: állami jövedelme összesen ezer kétszáz millió cz. for. Bizony hibás az európai állam; ő annyira fodortatott a körülmények vas foga közé, s annyira megterhelte tett, hogy saját léte-
iét már unni kezdi. Benne az ínség számára nincs elég rongy többé! — Van sok bölcs országember, ki a középkor elmállott intézeteiben gondolja visszalelni azon szert, mely a proletariátust kiirtandaná; csakhogy ez emberek soha nem fogják fel az egész igazságot. Én is azt hiszem, hogy a középkor több zöldelő oázt mutat, mint közönségesen gondolnák; de ám ez oázok nem lehetnek, Ba minden körülményeket vissza nem állíthatunk, ha a jogot nem addig szabjuk ki, meddig mindenik karja ér, s angol comfort helyett vas pánczélban rideg vár falai között unatkozni nem akarunk, s ha végre az államot mostani beteg állapotából a középkori semmilétbe nem tehetjük vissza. — De tájékozásunk végén csak azon meggyőződést mondjuk ki meg, hogy az országgazdászati fele útján sincs még teendőinek a gazdasági országlat pedig csak első kísérleteit teszi.

4. Mi országgazdászati elvek uralkodnak tehát hazánkban? E kérdés azelőtt méltán boszonthatta embereinket, s miért? Mert tudomány közöttünk olly kevés volt, s országgazdászati tudomány annyira nem kellett, miután nálunk a politico születik, s sok hivatalos ollyan emberek által választatik, kik a míveltség és tapasztalás zéróján állanak, hogy elvről kérdezősködni nálunk nyilvános gúnyolódás lehetett.